

نگاهی به طب سنتی در دارالشفای آستان قدس رضوی در عصر صفوی (بررسی هفت روز از اسناد روزنامه دارالشفاء)

حمیده شهیدی*

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۷/۵/۱۰
تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۱/۱۸

چکیده

دارالشفاء، نام مرکز درمانی‌ای است که در جوار حرم حضرت علی بن موسی‌الرضا، امام هشتم شیعیان در مرکز شهر مشهد مقدس، واقع شده است. در این مقاله، جهت معرفی دارالشفاء و نیز معرفی نمونه‌ای از اسناد داروهای گیاهی - که بازتابی از طب سنتی در آن دوران است - به بررسی اسناد روزانه، مربوط به برآورد هزینه هفت روز از مرکز دارالشفاء پرداخته می‌شود. پس از بررسی ساختار ظاهری اسناد، با پردازش محتوای آن‌ها، زوایائی از چگونگی خدمات‌رسانی و ساختار دارالشفاء، تبیین می‌گردد.

کلید واژه‌ها:

دارالشفاء/ طب سنتی / گیاهان داروئی / صفویان / مراکز درمانی

***

سیریل الگود، نویسنده کتاب طب در دوره صفویه، با تحلیلی از اوضاع پزشکی و بیمارستان‌های مختلف در شهرها در عصر صفوی، به این نتیجه رسیده که مراکز درمانی وابسته به مساجد و اماکن مقدس، در مقایسه با دیگر بیمارستان‌ها، مجهزتر و فعال‌تر بوده است. (الگود، ۱۳۵۷، ص ۳۵) اسناد ارزشمند دوره صفوی مربوط به مجموعه دارالشفا - که در آرشیو مدیریت اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود - این امر را تأیید می‌نماید.

اسناد مذکور، نشان‌دهنده آن است که به واسطه امام رضا(ع)، مرکز درمانی‌ای در جوار حرم آن بزرگوار ایجاد شده است. از این رو، نیکوکاران با نیت خیر، جهت رفاه حال بیماران امکاناتی فراهم می‌ساختند؛ به طوری که در سال ۹۳۱ق، «عتیق علی بن احمد ملک اسماعیل طوسی الاصل اردوبادی»، املاکی وقف آستانه کرد و بخشی از درآمد آن را برای بیماران فقیر اختصاص داد. (بسطامی، ۱۳۱۵ق، ص ۴۱۷)

علاوه بر افراد نیکوکار، هیئت حاکم نیز جهت تقویت و گسترش آستان مقدس امام رضا(ع)، عنایت خاصی نشان می‌داد. چنان‌که بنابر نوشته عالم‌آرای عباسی، شاه تهماسب اول، جهت رتق و فتق امور آستان قدس، افراد برجسته و شایسته را به کار می‌گمارد. وی، «حکیم عمادالدین محمود»، از پزشکان نام‌آور آن زمان را، به امر طبابت بیماران دارالشفا آستان قدس، برگماشت. (اسکندربیک ترکمان، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۱۶۸)

اسناد موجود، درباره دارالشفا آستان قدس رضوی، شامل برآورد هزینه‌ها و امور حسابداری این مجموعه است. بخشی از این اسناد، مربوط به مخارج روزانه دارالشفاست که شامل هزینه داروهای گیاهی، امکانات رفاهی و تغذیه بیماران می‌باشد. جهت تبیین و معرفی موضوع دارالشفا و نیز معرفی نمونه‌ای از اسناد داروهای گیاهی - که بازتابی از طب سنتی در آن دوران است - به بررسی اسناد روزانه، مربوط به برآورد هزینه هفت روز از مجموعه دارالشفا پرداخته می‌شود. (ساکماق: ۳۳۵۲۲، صص ۴۷-۶۰)

الف- ساختار ظاهری اسناد

در اسناد موردنظر، هزینه روزانه مجموعه دارالشفا، از روز جمعه بیست و سوم ماه صفر تا روز پنجشنبه، سلخ (آخر) ماه صفر سال ۱۰۸۹ق. برآورد شده است. نوع نگارش اسناد، به خط دیوانی و اعداد و ارقام آن، به خط سیاق^۱ است و خواندش قدری دشوار می‌باشد.

در سربرگ اسناد، «روزنامه^۲ جمع و خرج صاحب جمعان^۳ بیوتات^۴ سرکار فیض آثار^۵ شهر صفر ۱۰۸۹»، ذکر شده است. از آن‌جا که در این دوره، در کنار سال قمری، سال ترکی نیز آورده می‌شد، از سال یونانی به عنوان هفتمین سال ترکی نام برده شده است.^۶

در سطر بعد، روزهای هفته همراه با روز ماه، به خط عربی به این ترتیب ذکر شده است: فی‌الجمعه ۲۳ صفر، فی‌السبت ۲۴ صفر، فی‌الاحد ۲۵ صفر، فی‌الاثنين ۲۶ صفر، فی‌الثلاثاء ۲۷ صفر، فی‌الاربعاء ۲۸ صفر، فی‌الخمیس ۲۹ صفر.

بعد از ذکر نام صاحب جمع، تحت عنوان کلی معالجه، نام گیاهان دارویی و نیز هزینه‌های دیگر، ذکر شده است.

اسناد، شامل ۲ مهر مستطیل شکل و یک مهر بیضی شکل است. یکی از مهرها، متعلق به متولی وقت است که با سجع «تقی‌الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷»، بر روی سند ضرب شده است. دومین مهر، با سجع «یا اکرم الاکرمین»، متعلق به حکیم دارالشفاست. مهر دیگر نیز با سجع «سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴»، متعلق به ناظر آستان قدس است. دارنده مهر «یا امام جعفر ادرکنی»، برای نگارنده مشخص نیست!

ب- بررسی محتوای سند

اگرچه اسناد موردنظر، در زمینه مسائل حسابداری و هزینه‌های دارالشفاست و اطلاعات مبسوطی ارائه نمی‌دهد، با این حال می‌توان با پردازش محتوای آن، زوایائی از چگونگی خدمات‌رسانی و ساختار دارالشفا را تبیین و معرفی کرد.

۱. خدمات‌رسانی در دارالشفاء

باتوجه به اسناد، مجموعه‌ی درمانی وابسته به آستان قدس، دارای تشکیلات منظم و حساب‌شده‌ای بوده که خدمات درمانی و رفاهی به بیماران ارائه می‌داده است. در این اسناد، ذیل عبارت معالجه، ابتدا هزینه‌ی مربوط به بیماران متفرقه و آن‌گاه هزینه‌ی بیماران دارالشفاء محاسبه شده است. این امر، نشان‌دهنده‌ی آن است که از دیدگاه درمانی، بیمارستان به دو بخش تقسیم می‌شده است:

بخش نخست، مربوط به بیماران متفرقه، یعنی همان بیمارانی بوده که طبیب، به صورت سرپائی آنان را معاینه و تجویز دارو می‌کرده است. بخش دوم بیماران دارالشفاء، بیماران بستری بوده‌اند که علاوه بر گرفتن دارو، از خدمات دیگر نیز بهره‌مند می‌شده‌اند.

باتوجه به مهری که بر روی اسناد موردنظر ضرب شده است، مجموعه‌ی دارالشفاء، دارای طبیبی بود که به او حکیم می‌گفته‌اند. داروها، بر طبق نسخه‌ی حکیم تهیه، نگهداری و به بیماران تجویز می‌شده است. در این اسناد، به طور روزانه از غذائی تحت عنوان «مزوره» یاد شده است که به بیماران بستری داده می‌شده و در واقع، نوعی آش بوده که دهخدا از آن به عنوان «آش پرهیز» یاد کرده است.

این واژه، به معنای دروغ و تزویر است. علت نامگذاری غذای بیماران به عنوان مزوره، آن بوده که به قولی «طعامی است که صورت طعام معلوم دارد ولکن در حقیقت، آن نیست و بیمار را بدان بفریند»؛ یا به قولی دیگر، «آنچه از قسم غذا برای تسلی بیمار پزند و طعام نرم که مریض را دهند».^۷

هزینه‌ی پخت مزوره، بجز یک روز - که ۱۰۲ دینار ذکر شده - در مابقی روزها ۹۰ دینار است. موادی که در پختش به کار رفته، همراه با قیمت آن، عبارت است از:

- مرغ یک قطعه ۶۰ دینار (در روز جمعه ۲۳ صفر، ۷۲ دینار ذکر شده است).

- سبزی و بادام ۲۴ دینار.

- زرشک ۶ دینار.

- بهای سوخت جهت پخت غذا - که در سند، از آن

به عنوان هیمه یاد شده است - ۶۰ دینار.

علاوه بر تأمین غذا، میوه نیز جزو برنامه‌ی تغذیه‌ای بیماران بستری بوده و تحت عنوان «میوه‌ی آخر روز» ذکر شده است. در اسناد مذکور، در روز جمعه و روز چهارشنبه مصادف با ۲۸ صفر، سالروز رحلت پیامبر اکرم(ص)، بیماران متفرقه، پذیرش نشده‌اند. از این رو، به نظر می‌رسد دارالشفاء در روزهای جمعه و ایام خاص، تعطیل بوده و تنها به بیماران بستری خدمات ارائه می‌کرده است.

۲. گیاهان داروئی و داروخانه‌ی دارالشفاء

با بررسی کلی اسناد مربوط به دارالشفای آستان قدس، مشخص می‌شود که این مجموعه، در دوره‌ی صفوی مستقل نبوده و تحت‌نظر شربتخانه، از بخش‌ها و بیوتات داخلی آستان قدس، اداره می‌شده است. بخشی از وظیفه‌ی شربتخانه، مربوط به امور غذائی و تغذیه است و در آن، انواع چاشنی‌ها، مربیات، حلویات و افسره‌ها - که جنبه‌ی خوراکی داشتند - تهیه و نگهداری می‌شده است.

بخش دیگر از وظیفه‌ی شربتخانه در آستان قدس، انجام امور مربوط به بیماران و اداره‌ی دارالشفاء بوده که حکم داروخانه‌ی آن را نیز داشته است و در آن، داروهای گیاهی چون انواع تریاقات،^۸ جوارشات،^۹ معاجین^{۱۰} و سفوفات^{۱۱} تهیه و نگهداری می‌شده است. صاحب جمع شربتخانه، ریاست آن را به عهده داشت که به عنوان شربتدار، از آن یاد می‌شود. در اسناد موردنظر، «حاجی شمس‌الدین محمد شربتدار»، به عنوان صاحب جمع شربتخانه ذکر شده که پاسخگوی جمع و خرج شربتخانه بوده است.

به نظر می‌رسد، اگرچه دارو با نظر پزشک تجویز می‌شد، ولی به دست شربتدار تهیه و ساخته می‌شده است. در واقع، در آن دوره حکیم و شربتدار، یک تیم پزشکی را تشکیل می‌داده‌اند. همان‌گونه که پیش‌تر ذکر شد، بر روی اسناد موردنظر، یکی از مهرهای ضرب شده مربوط به حکیم دارالشفاست. وی، علاوه بر ضرب مهر، این عبارت را نیز نگاشته است: «به موجب قلمی

شد، از قرار نسخه اینجانب است.» این امر، نشان دهنده آن است که سیاهه روزانه مربوط به هزینه ارقام داروئی، می‌بایست به مهر حکیم می‌رسیده و این امر - که ارقام ذکر شده بر طبق نسخه بوده - تأیید می‌شده است.

در این اسناد، نخست قیمت کل داروهای گیاهی در ذیل عنوان معالجه ذکر شده، آن‌گاه نام‌ها، مقدار و قیمت هر دارو، آمده است. در جدول زیر، قیمت و تعداد داروها ذکر شده است:

با جمع اعداد به دست آمده، هزینه دارو جهت بیماران در طی هفت روز، ۹۹۴۱ دینار می‌باشد.

باتوجه به تنوع گیاهان داروئی ذکر شده در اسناد، می‌توان پی‌برد که ایران، از دیرزمان از لحاظ گیاهان داروئی، توانمندی کم‌نظیری داشته است. با این حال، برخی از داروها نام یونانی دارند، نظیر فنادیقون و افیون که به فارسی تریاک گفته می‌شود؛ یا وجود داروهای نظیر تیواج خطائی و ریوند چینی، نشان دهنده بهره‌گیری ایرانیان

از طب یونانی و ورود گیاهان داروئی از کشورهای دیگر به‌رغم گوناگونی گیاهان داروئی در کشور بوده است.

با بررسی خاصیت درمانی گیاهان داروئی یاد شده در اسناد موردنظر، این داروها جهت درمان عارضه‌های ساده به عنوان داروهای با اثر مقوی، مُدِّر، معرِّق، نرم‌کننده سینه، ملین و اشتهاآور بوده و به صورت شربت دمکرده، جوشانده و یا به شکل قرص، استفاده می‌شده است.

در مجموع، با بررسی و پردازش اسناد روزانه برآورد هزینه هفت روز از مجموعه دارالشفای آستان قدس در عصر صفوی، می‌توان به این نتیجه رسید که دارالشفاء، به دلیل وابستگی به مرقد مطهر امام رضا(ع)، پر رونق و فعال بوده است.

از سوی دیگر، وجود داروهای گیاهی که به گونه‌ای منظم مقدار آن نیز ذکر شده است، خود، نمایانگر چگونگی بهره‌گیری از طب سنتی و به‌کارگیری داروهای گیاهی در سده دهم و یازدهم هجری قمری است.

پنجشنبه ۲۹ صفر	چهارشنبه ۲۸ صفر	سه شنبه ۲۷ صفر	دوشنبه ۲۶ صفر	یکشنبه ۲۵ صفر	شنبه ۲۴ صفر	جمعه ۲۳ صفر	
۲۲۷۴ دینار	۶۳۲ دینار	۱۹۲۹ دینار	۱۳۹۹ دینار	۱۰۲۹ دینار	۲۰۶۴ دینار	۶۱۴ دینار	قیمت کل
۳۰ نوع ۱۴۷۹ دینار	-	۳۱ نوع ۱۲۹۷ دینار	۲۳ نوع ۷۶۷ دینار	۱۸ نوع ۳۵۵ دینار	۳۰ نوع ۱۰۲۸ دینار	-	تعداد داروها و قیمت آن در بخش بیماران متفرقه
۲۶ نوع ۷۹۵ دینار	۲۳ نوع ۶۳۲ دینار	۲۳ نوع ۶۳۲ دینار	۲۳ نوع ۶۳۲ دینار	۲۶ نوع ۶۷۴ دینار	۳۲ نوع ۱۰۳۶ دینار	۱۹ نوع ۶۱۴ دینار	تعداد داروها و قیمت آن در بخش بیماران بستری

جدول شماره ۱

هو

روزنامه جمع و خرج صاحب جمعان سرکار فیض آثار سنه یونتئیل

[شهر صفر ختم بالخیر و الظفر سنه ۱۰۸۹]

فی الجمعه

۲۳ صفر

فضیلت پناه حاج الحرمین، حاجی شمس الدین محمد شربتدار، عن خرج

۱۲ تومان و

۲۸۶۳ دینار

معالجه

۸۱۳ دینار

مـ زوره

۱۰۲ دینار

سبزی و بادام

مرغ

۲۴ دینار

۷۲ دینار

زرشک

۶ دینار

بهای هیمه جهت بیماران

۶۰ دینار

[مهرها]:

– سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴

– تقی الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷

– یا اکرم الاکرمین

معالجه

۶۵۱ دینار

فلاسفه

۵ سیر / ۸ دینار

گلقدن

۳ سیر / ۵۴ دینار

نوش دارو

۷ سیر / ۳۵ دینار

معجون خیار شنبر

۵ سیر / ۶۰ دینار

شربت فواکه

۳ سیر / ۴۰ دینار

شربت گل گاوزبان

۳ سیر / ۳۰ دینار

تخم هندی

۳ سیر / ۱۲ دینار

سفوف سورنجان

۳ سیر / ۳۰ دینار

تریاق فاروق

۴ سیر / ۷۵ دینار

کوکنار

۶ دینار

کمونى

۵ سیر / ۸ دینار

سکنجین

۳ سیر / ۳۶ دینار

شربت زوفا

۳ سیر / ۴۵ دینار

سفرجلى مسهل

۵ سیر / ۶۰ دینار

معجون کندر

۶ سیر / ۲۴ دینار

دواء المسک حار

۲ سیر / ۳۶ دینار

قند

۵ سیر / ۱۲ دینار

قرص بنفشه

۲ سیر / ۲۰ دینار

جوارش عود

۶ سیر / ۳۶ دینار

میوه آخر روز

۲۴ دینار

هو
روزنامه جمع و خرج صاحب جمعان سرکار فیض آثار سنه یونت نیل
شهر صفر ختم بالخیر و الظفر سنه ۱۰۸۹
فی السبت
۲۴ صفر
فضیلت پناه
حاج الحرمین حاجی شمس الدین محمد شربتدار، عن خرج
۱۲ تومان و
۵۰۷۷ دینار
معالجه
۲۰۶۴ دینار
جهت بیماران متفرقه ۱۰۳۲ دینار

صندل سفید و غیره [ناخوانا] ۳ سیر / ۱۵۰ دینار آمله پرورده ۳ سیر / ۴۰ دینار صمغ عربی ۵ دینار	صندل سفید ۵ سیر / ۲۵ دینار برگ مورد ۵ سیر / ۳۰ دینار ایارج فیکرا ۲۰ دینار	قرص بنفشه و غیره ۱۳۳ دینار قرص بنفشه ۲ سیر / ۲۰ دینار هل ۳ سیر / ۳۰ دینار اطریفل گشنیزی ۲ سیر / ۶۰ دینار	فلوس ۱۰ سیر / ۱۲ دینار فوفل ۳ سیر / ۳ دینار پوسی هلیله زرد ۴ سیر / ۸ دینار
فلاسفه و غیره ۱۷۲ دینار تخم به ۳ سیر / ۱۵ دینار عرق بیدمشک ۵۰ دینار [ناخوانا] ۵ دینار	فلاسفه ۳ سیر / ۳۶ دینار روغن بادام ۳ سیر / ۱۸ دینار [ناخوانا] ۳ سیر / ۴۸ دینار	معجون خیار شنبدر و غیره ۲۹۲ دینار خیارشنبدر ۵ سیر / ۶۰ دینار کندر ۳ سیر / ۱۲ دینار تریاق اربعه ۳ سیر / ۱۵ دینار عود ۵ سیر / ۳۰ دینار	فنداویقون ۴ سیر / ۲۴ دینار کاسرالریاح ۸ سیر / ۴۰ دینار نوشدارو ۳ سیر / ۷۵ دینار کمون ۳ سیر / ۳۶ دینار
دواء المسک سرد و غیره ۱۳۸ دینار گرم ۵ سیر / ۹۰ دینار	سرد ۳ سیر / ۴۸ دینار	شربت بنفشه و غیره ۵۰ دینار بنفشه ۳ سیر / ۳۰ دینار	گل گاو زبان ۱۰ سیر / ۲۰ دینار

جهت بیماران دارالشفاء ۱۰۳۶ دینار

سکنجبین ۳ سیر / ۲۴ دینار سفوف سورنجان ۳ سیر / ۳۰ دینار دواء المسک جار ۲ سیر / ۳۶ دینار شربت فواکه	گلقدن ۳ سیر / ۵۴ دینار قرص بنفشه ۴۰ دینار دواء المسک بارد ۳ سیر / ۷۲ دینار اطریفل	قرص طباشیر قابض ۱۸ دینار معجون کاسرالریاح ۶ سیر / ۳۰ دینار جوارش عود ۴ سیر / ۲۴ دینار قرص طباشیر ملین	رب به ۳ سیر / ۲۰ دینار اطریفل ۳ سیر / ۱۲ دینار نوشدارو ۵ سیر / ۲۵ دینار سفر جلی مسهل
---	---	---	--

۲۰ دینار	۱۰ سیر / ۱۶ دینار	۲۴ دینار	۵ سیر / ۶۰ دینار
[ناخوانا]	فلونیا	روغن بادام	تخم به
۲ سیر / ۱۰ دینار	۲ سیر / ۱۰ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار	۵ سیر / ۲۵ دینار
پوسن هلیله زرد	ریوند چینی	ترنجبین	فلوس خیارشبر
۲ سیر / ۴ دینار	۲ سیر / ۳۶ دینار	۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۱۰ سیر / ۱۲ دینار
دارچین	هل	زعفران	لفل
۲ سیر / ۴۸ دینار	۱۰ دینار	۶۰ دینار	۳ سیر / ۲۴ دینار
گلاب	کونار	افیون	میوه آخر روز
۱۲۰ دینار	۶ دینار	۱۲ دینار	۲۴ دینار
			عرق بیدمشک
			۱۰۰ دینار

مزوره و غیره
۱۲ تومان / ۳۰۱۳ دینار

بهای هیمه جهت مزوره
۶۰ دینار

مزوره
۹۰ دینار
مرغ
سبزی و بادام
یک قطعه / ۶۰ دینار
زرشک
۶ دینار
[مهرها:]

- سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴
- تقی‌الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷
- یا اکرم الاکرمین
- یا امام جعفر ادرکنی

هو

روزنامه جمع و خرج صاحب جمعان سرکار فیض آثار سنه یونت نبل

شهر صفر ختم بالخیر و الظفر سنه ۱۰۸۹

فی الاحد

۲۵ صفر

فضیلت پناه حاج الحرمین حاجی شمس الدین محمد شربتدار، عن خرج

۱۲ تومان و ۶۲۵۶ دینار

معالجته

۱۰۲۹ دینار

جهت بیماران متفرقه ۳۵۵ دینار

تریاق اربعه و غیره ۱۰۵ دینار		روغن بادام و غیره ۸۷ دینار	
تریاق اربعه	۳ سیر / ۱۵ دینار	روغن بادام	۳ سیر / ۱۸ دینار
اطریفل گشنیزی	۵۰ سیر / ۲۴ دینار	تیواج خطائی	۲ سیر / ۲۰ دینار
فلاسفه	۱۰ سیر / ۱۶ دینار	کمونى	۳ سیر / ۲۴ دینار
نوشدارو	۱۰ سیر / ۵۰ دینار	عرق بیدمشک	۲۵ دینار
معجون کندر و غیره ۶۶ دینار		شربت بنفشه و غیره ۴۵ دینار	
کندر	۴ سیر / ۱۶ دینار	بنفشه	۱۰ سیر / ۲۰ دینار
کاسر الریاح	۱ سیر / ۵ دینار	زوفا	
اسقف	۲ سیر / ۲۰ دینار	خشخاش	۵ سیر / ۱۰ دینار
دواء المسک		تخم به	۲ سیر / ۱۰ دینار
۴۲ دینار			
سرد	۱ سیر / ۲۴ دینار		
گرم	۱ سیر / ۱۸ دینار		

جهت بیماران دارالشفاء

۶۷۴ دینار

رب به		قرص طباشیر		گلقدن	
۳ سیر / ۲۰ دینار	۱۸ دینار	۳ سیر / ۵۴ دینار	۳ سیر / ۲۴ دینار	سکنجبین	
اطریفل	معجون کاسر الریاح	قرص بنفشه	سفوف سورنجان		
۳ سیر / ۱۲ دینار	۶ سیر / ۳۰ دینار	۴ سیر / ۴۰ دینار	۳ سیر / ۳۰ دینار		
نوشدارو	جوارشی عود	دواء المسک بارد	دواء المسک حار		
۵ سیر / ۲۵ دینار	۴ سیر / ۲۴ دینار	۴ سیر / ۷۲ دینار	۲ سیر / ۳۶ دینار		
سفر جلی مسهل	قرص طباشیر ملین	اطریفل	شربت فواکه		
۵ سیر / ۶۰ دینار	۲۴ دینار	۱۰ سیر / ۱۶ دینار	۲۰ دینار		
تخم به	روغن بادام	فلونیا	[ناخوانا]		
۶ سیر / ۲۵ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار	۲ سیر / ۱۰ دینار	۲ سیر / ۱۰ دینار		
فلوس خیارشیر	ترنجبین	ریوند چینی	پوست هلیله زرد		
۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۴ سیر / ۳۶ دینار	۴ سیر / ۴ دینار		
میوه آخر روز	افیون	کوکنار			
۲۴ دینار	۱ سیر / ۱۲ دینار	۶ دینار			

مزوره و غیره

۱۲ تومان و ۵۲۲۷ دینار

بهای هیمه جهت مزوره
۶۰ دینار

مزوره

۹۰ دینار

سبزی و بادام

۲۴ دینار

مرغ

۶۰ دینار

زرشک

۶ دینار

[مهرها:]

- سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴

- تقی‌الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷

- یا اکرم الاکرمین

- یا امام جعفر ادرکنی

هو

روزنامه‌چه جمع و خرج صاحب‌جمعان سرکار فيض آثار سنه يونت ئيل

شهر صفر بالخير و الظفر سنه ١٠٨٩

في الاثني

صفر ٢٦

فضيلت پناه

حاج الحرمين، حاجي شمس‌الدين محمد شربتدار، عن خرج

١٢ تومان و ٧٨٥٠ دينار

معالجته

١٨٩٩ دينار

جهت بيماران متفرقه ٩٦٧ دينار

فصلنامه گنجینه اسناد ٧٥ (پائیز ١٣٨٨)

نوشتارو و غيره ٧٠ دينار		ريوند چيني و غيره ٦٣ دينار	
نوشتارو	نوشتارو	طباشير	ريوند چيني
تحفه به	٥ سير / ٢٥ دينار	٤ سير / ١٨ دينار	١ سير / ١٨ دينار
٣ سير / ١٥ دينار	فلاسفه	عرق كاسني	روغن بادام
روغن كاسر الرياح	٣ سير / ٢٤ دينار	١٥ دينار	٢ سير / ١٢ دينار
٥ سير / ٦ دينار	شربت گاو زبان و غيره ٩٣ دينار	معجون فنداديقون و غيره ١٣١ دينار	فنداديقون
زوبا	گاو زبان	كندر	فنداديقون
٥ سير / ١٠ دينار	٧ سير / ١٥ دينار	٣ سير / ١٢ دينار	٤ سير / ٢٤ دينار
سكنجبين	بنفشه	زوبا	اسقف
٣ سير / ٤٨ دينار	٥ سير / ١٠ دينار	٢ سير / ١٠ دينار	٢ سير / ٢٠ دينار
بيض	خشخاش	ترياق اربعه	خيار شنبر
٥ سير / ١٠ دينار	٥ سير / ١٠ دينار	١ سير / ٥ دينار	٥ سير / ٦٠ دينار
دواء المسك ٢٤٠ دينار	سرد	ترنجبين ٣٩ دينار	ترنجبين
گرم	٧ سير / ١٦٨ دينار	فلوس خيار شنبر	٣ سير / ٢٧ دينار
٤ سير / ٧٢ دينار	اطريقل ٧٣ دينار	١٠ سير / ١٢ دينار	پوست هليله زرد و غيره ٥٧ دينار
صغير	گشنيزي	هليله كاملی	هليله زرد
٣ سير / ٣٧ دينار	٣ سير / ٣٦ دينار	٦ سير / ٤٥ دينار	٦ سير / ١٢ دينار
جهت بيماران دارالشفاء ٦٣٢ دينار			
سكنجبين	گلقدن	قرص طباشير قابض	رب به
٣ سير / ٢٨ دينار	٣ سير / ٥٤ دينار	١٨ دينار	٣ سير / ٢٠ دينار
سفوف سورنجان	قرص بنفشه	معجون كاسر الرياح	اطريقل
٣ سير / ٣٠ دينار	٤ سير / ٤٠ دينار	٦ سير / ٣٠ دينار	٣ سير / ١٢ دينار
سفر جلی مسهل	دواء المسك بارد	جوارش عود	نوشتارو
٥ سير / ٦٠ دينار	٣ سير / ٧٢ دينار	٤ سير / ٢٤ دينار	٥ سير / ٢٥ دينار
تخم به	شربت فواكه	قرص طباشير ملين	دواء المسك حار
٣ سير / ١٥ دينار	٧ سير / ٢٠ دينار	٢٨ دينار	٢ سير / ٣٦ دينار
ترنجبين	فلوس خيار شنبر	فلونيا	روغن بادام
١٠ سير / ١٦ دينار	١٠ سير / ١٢ دينار	٢ سير / ١٠ دينار	٣ سير / ١٨ دينار
افيون	ميوه آخر روز	پوست هليله زرد	ريوند چيني

۱۲ دینار	۲۸ دینار	۲ سیر / ۴ دینار	۲ سیر / ۳۶ دینار
مـزوره و غـیره			
بهای هیمه جهت مزوره بیماران ۶۰ دینار		مزوره ۹۰ دینار سبزی و بادام ۲۴ دینار	مرغ ۶۰ دینار زرشک ۶ دینار

[مهرها:]

- سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴
- تقی‌الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷
- یا اکرم الاکرمین
- یا امام جعفر ادرکنی

هو
روزنامه جمع و خرج صاحبجمعان سرکار فیض آثار سنه یونت نبل
شهر صفر بالخیر و الظفر سنه ۱۰۸۹

یوم الثلثا

۲۷ صفر

فضیلت پناه

حاجی الحرمین، حاجی شمس الدین محمد شریتمدار، عن خرج

۱۲ تومان و ۹۸۸۸ دینار

معالجہ

۱۹۲۹ دینار

جهت بیماران متفرقه ۱۲۹۷ دینار

شربت خشخاش و غیره ۷۶ دینار		معجون کندر و غیره ۲۴۱ دینار	
سکنجبین	خشخاش	تریاق اربعه	کندر
۳ سیر / ۳۶ دینار	۵ سیر / ۱۰ دینار	۳ سیر / ۱۵ دینار	۶ سیر / ۲۴ دینار
فلوس	گاو زبان	کاسرالریاح	زوفا
۵ سیر / ۱۰ دینار	۵ سیر / ۱۰ دینار	۲۰ سیر / ۱۰۰ دینار	۲ سیر / ۱۰ دینار
	بنفشه	جوارش عود	اسقف
	۵ سیر / ۱۰ دینار	۷ سیر / ۴۲ دینار	۵ سیر / ۵۰ دینار
تحفه خرفه و غیره		نوشتادارو و غیره	
۲۴۵ دینار		۳۸۱ دینار	
عرق کاسنی	تحفه خرفه	فلاسفه	نوشتادارو
۱۵ دینار	۸ سیر / ۵۰ دینار	۶ سیر / ۷۲ دینار	۳ سیر / ۷۵ دینار
[ناخوانا]	سنای مکی	گلقد	کمونى
۲ سیر / ۱۰ دینار	۲ سیر / ۶ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار	۶ سیر / ۸۴ دینار
[ناخوانا]	فلفل	ترنجبین	اطریفل
۵ دینار	۳ سیر / ۳۶ دینار	۵ سیر / ۶ دینار	۳ سیر / ۳۶ دینار
آش بچگان	افیون	روغن بادام	مغز خیار شنبیر
۷۵ دینار	۴ سیر / ۴۸ دینار	۵ سیر / ۳۰ دینار	۳ سیر / ۶۰ دینار
قرص طباشیر قابض و غیره		دواء المسک	
۱۱۴ دینار		۲۴۰ دینار	
بنفشه	طباشیر قابض	گرم	سرد
۶ سیر / ۶۰ دینار	۳ سیر / ۵۴ دینار	۴ سیر / ۷۲ دینار	۷ سیر / ۱۶۸ دینار

جهت بیماران دارالشفای ۶۳۲ دینار

سکنجبین	گلقد	قرص طباشیر قابض	رب به
۳ سیر / ۲۴ دینار	۳ سیر / ۵۴ دینار	۱ سیر / ۱۸ دینار	۳ سیر / ۲۰ دینار
سفوف سورنجان	قرص بنفشه	معجون کاسرالریاح	اطریفل
۳ سیر / ۳۰ دینار	۴ سیر / ۴۰ دینار	۶ سیر / ۳۰ دینار	۳ سیر / ۱۲ دینار
سفر جلی مسهل	دواء المسک بارد	جوارش عود	نوشتادارو
۵ سیر / ۶۰ دینار	۳ سیر / ۷۲ دینار	۴ سیر / ۲۴ دینار	۵ سیر / ۲۵ دینار
تخم به	شربت فواکه	قرص طباشیر ملین	دواء المسک حار

۳ سیر / ۱۵ دینار	۲۰ دینار	۱ سیر / ۲۴ دینار	۲ سیر / ۳۶ دینار
ترنجبین	فلوس خیارشنب	فلونیا	روغن بادام
۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۲ سیر / ۱۰ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار
افیون	میوه آخر روز	پوست هلیله زرد	ریوند چینی
۱۲ دینار	۲۴ دینار	۲ سیر / ۴ دینار	۲ سیر / ۳۶ دینار

مـزوره و غـیره

بهای هیمه جهت مزوره بیمار
۶۰ دینار

مزوره

۹۰ دینار

سبزی و بادام

۲۴ دینار

مرغ

۶۰ دینار

زرشک

۶ دینار

هو
 روزنامه‌چه جمع و خرج صاحب‌جمعان سرکار فیض آثار سنه یونت ثیل
 شهر صفر ۱۰۸۹
 فی الاربعاء
 ۲۸ صفر
 فضیلت پناه
 حاجی الحرمین، حاجی شمس‌الدین محمد شربتدار، عن خرج
 ۱۳ تومان و ۶۶۶ دینار
 معالجیه و غیره
 ۷۸۲ دینار

معالجه	معالجه	معالجه
رب به	قرص طباشیر قابض	مرغ
۳ سیر / ۲۰ دینار	۱۸ دینار	۹۰ دینار
گلقد	سکنجبین	سبزی و بادام
۳ سیر / ۴۵ دینار	۳ سیر / ۲۴ دینار	۲۴ دینار
اطریفل	معجون کاسرالریاح	
۳ سیر / ۱۲ دینار	۶ سیر / ۳۰ دینار	بهای هیمه جهت مزوره بیماران
قرص بنفشه	سفوف سورنجان	۶۰ دینار
۴ سیر / ۴۰ دینار	۳ سیر / ۳۰ دینار	
نوشدارو	جوارش عود	
۵ سیر / ۲۵ دینار	۴ سیر / ۲۴ دینار	
دواء‌المسک بارد	سفر جلی مسهل	
۳ سیر / ۷۲ دینار	۵ سیر / ۶۰ دینار	
دواء‌المسک حار	قرص طباشیر ملین	
۲ سیر / ۳۶ دینار	۲۴ دینار	
شربت فواکه	تخم به	
۲۰ دینار	۳ سیر / ۱۵ دینار	
روغن بادام	فلونیا	
۳ سیر / ۱۸ دینار	۲ سیر / ۱۰ دینار	
فلوس خیارشبر	ترنجبین	
۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۱۰ سیر / ۱۲ دینار	
ریوند چینی	افیون	
۲ سیر / ۳۶ دینار	۱۲ دینار	
پوست هیلبله زرد	میوه آخر روز	
۲ سیر / ۴ دینار	۲۴ دینار	

هو

روزنامه‌چه جمع و خرج صاحب‌جمعان سرکار فيض آثار سنه يونت ثيل

شهر صفر ختم بالخير و الظفر سنه ١٠٨٩

في الخميس

٢٩ صفر

فضيلت پناه

حاجي الحرمين، حاجي شمس‌الدين محمد شربتدار

١٣ تومان و ٤٢٩٤ دينار

معالجته

٢٢٧٨ دينار

جهت بيماران متفرقه ١٤٧٩ دينار

فلفل و غيرهه

١٦٢ دينار

زعفران	فلفل
١ سير / ٦٠ دينار	٣ سير / ٣٦ دينار
تخم خرفه	قند
٦ سير / ٣٠ دينار	٣ سير / ٣٦ دينار
نوشدارو و غيرهه ٤٦٣ دينار	نوشدارو
فلاسفه	٣ سير / ٧٥ دينار
٦ سير / ٨٤ دينار	كموني
جالينوس	٧٢ دينار
٣ سير / ١١٢ دينار	اطريفل گشنيزي
افيون	٦ سير / ٧٢ دينار
٤ سير / ٤٨ دينار	دواء المسك بارد و غيرهه ٢٢٨ دينار
دواء المسك بارد و غيرهه ٢٢٨ دينار	بارد
٤ سير / ١٠٨ دينار	٥ سير / ١٢٠ دينار
بارد	٥ سير / ١٢٠ دينار
٥ سير / ١٠٨ دينار	روغن گل سرخ و غيرهه ١٦ دينار
گل ...	گل سرخ
٥ سير / ٦ دينار	٧ سير / ١٠ دينار

جوز بوا و غيرهه

٦٥ دينار

جوز بوا	موميائي
١٠ دينار	٢٥ دينار
ريوند چيني	تمر هندي
١ سير / ١٨ دينار	٣ سير / ١٢ دينار
معجون كاسرالرياح و غيرهه ٢٢٩ دينار	كندر
كاسرالرياح	١٢ دينار
٤ سير / ٢٠ دينار	ترياق اربعه
زوفاف	٥ سير / ٤٥ دينار
٤ سير / ٢٠ دينار	خيار شنبير
عود	٥ سير / ٦٠ دينار
١٢ سير / ٧٢ دينار	شربت زوفاف و غيرهه ١٨٥ دينار
زوفاف	خشخاش
٣ سير / ٣٠ دينار	١٠ سير / ٢٠ دينار
بنفشه	نيلوفر
٣ سير / ٤٥ دينار	٣ سير / ٩٠ دينار
گلاب و غيرهه ١٣٠ دينار	عرق بيدمشك
عرق بيدمشك	٣٠ دينار
٣٠ دينار	١٠٠ دينار

جهت بيماران دارالشفاف

٧٩٩ دينار

رب به	معجون كاسرالرياح	معجون زوفاف	شربت فواكه
٢ سير / ١٠ دينار	٦ سير / ٣٠ دينار	٤ سير / ٢٠ دينار	٢٠ دينار
شربت زوفاف	سكنجيين	گلقتند	قرص طباشير قابض
١٠ سير / ٢٠ دينار	٣ سير / ٣٦ دينار	٤ سير / ٧٢ دينار	٢ سير / ٣٦ دينار
دواء المسك بارد	جوارش عود	نوشدارو	سفر جلی مسهل
٣ سير / ٧٢ دينار	٥ سير / ٣٠ دينار	٥ سير / ٢٥ دينار	٥ سير / ٦٠ دينار
اطريفل	شربت بنفشه	ريوند چيني	پوست هليله زرد

۴ سیر / ۸ دینار	۲ سیر / ۳۶ دینار	۱۰ سیر / ۲۰ دینار	۵ سیر / ۸ دینار
معجون خیار شنبر	شربت گاو زبان	اطریفل	تریاق فاروق
۵ سیر / ۶۰ دینار	۱۰ سیر / ۲۰ دینار	۱۰ سیر / ۱۶ دینار	۷۵ دینار
فلونیا	سفوف سورنجان	تخم به	روغن بادام
۲ سیر / ۱۰ دینار	۴ سیر / ۴۰ دینار	۳ سیر / ۱۵ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار
میوه آخر روز	افیون	کوکنار	
۲۴ دینار	۱۲ دینار	۶ دینار	

مزوره و غیره

مزوره	بهای هیمه مزوره
۹۰ دینار	۶۰ دینار
مرغ	
۲۴ دینار	
زرشک	
۶ دینار	

[مهرها:]

- سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴

- تقی‌الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷

- یا اکرم الاکرمین

- یا امام جعفر ادرکنی

سند شماره ۱

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مدیریت امور اسناد و مطبوعات،

سند شماره ۳۳۵۲۲ صفحه ۵۵

Handwritten text in Persian script, likely a manuscript page. The text is arranged in several columns and includes various markings and symbols, possibly indicating musical notation or specific annotations. The script is dense and appears to be a form of historical or religious text.

سند شماره ۲

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مدیریت امور اسناد و مطبوعات،

سند شماره ۳۳۵۲۲ صفحه ۵۷

Handwritten text in Persian script, likely a list or index, organized into columns and rows. The text includes various entries, some with numbers and some with decorative elements. The handwriting is in a traditional style, possibly Nasta'liq or similar. There are several lines of text, some starting with 'بسم الله الرحمن الرحيم' (Bismillah). The text is arranged in a structured manner, possibly representing a table of contents or a list of items. There are some numbers and symbols interspersed throughout the text, such as '۴' and '۵'.

Handwritten text in Persian script, likely a list or index. The text is arranged in columns and includes various entries, some with numbers and dates. At the top, there is a large, stylized signature or title. Below it, there are several lines of text, some of which are crossed out or underlined. The handwriting is dense and characteristic of historical documents.

سند شماره ۳

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مدیریت امور اسناد و مطبوعات،

سند شماره ۳۳۵۲۲ صفحه ۴۹

Handwritten text in Persian script, organized into several columns and rows. The text appears to be a list or index of items, possibly related to the 'Back of Document Number 3' mentioned in the caption. The handwriting is dense and cursive, typical of historical Persian manuscripts. There are some larger, bolded words or headings interspersed among the smaller lines of text.

پی‌نوشت‌ها:

۱. خط سیاق: طریقه‌ای در دفترداری و محاسبات که در آن، از علائم و قواعد خاصی برای نوشتن مقادیر نقدی و جنسی استفاده می‌شد. (فرهنگ بزرگ سخن، ذیل واژه سیاق)
۲. روزنامه‌چه: دفتری که جمله مقررات اموال دیوان و اخراجات و غیره را - که واقع شود - روز به روز با ملاحظه ذکر ماه و سال در آن ثبت کرده باشند. فروغ اصفهانی، محمدمهدی. (۱۳۷۸). *فروغستان (دانشنامه فن استیفا و سیاق)*. ایرج افشار (کوششگر). تهران: میراث مکتوب، ص ۲۵۹؛ دفتری که در آن محاسبات یومیه را نویسند. (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه روزنامه‌چه)
۳. صاحب‌جمعان: در روزگار صفویه، صاحب‌جمع مسئول ضبط و تحویل نوعی اموال دیوانی بود، مانند صاحب‌جمع خزانه، صاحب‌جمع میوه‌خانه و... . (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه صاحب‌جمع)
۴. بیوتات: جمع بیوت. در دوره صفویان، کارگاه‌هایی که ضروریات و حوایج دستگاه سلطنتی را تدارک و تهیه می‌کرد (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه بیوتات)؛ در مجموعه آستان قدس رضوی، هریک از بخش‌ها و تأسیسات داخلی بوده است.
۵. سرکار فیض آثار: سرکار؛ یکی از القابی که در تعظیم و تکریم شخص استعمال می‌کنند (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه سرکار)؛ سرکار فیض آثار: از عنوان‌هایی است که به دستگاه منسوب به حضرت رضا(ع) گفته می‌شد.
۶. تقویم ترکان یا دوازده حیوانی، از جمله تقویم‌های کهن و مشهور است که در آن، بعد از یک دور دوازده‌ساله، نام حیوانات و سال منسوب بدان‌ها از نو تکرار می‌شود. این نام‌ها، عبارت‌اند از: ۱. سیچقان (موش)؛ ۲. اود (گاو نر)؛ ۳. بارس (پلنگ)؛ ۴. توشقان (خرگوش)؛ ۵. لوی (نهنگ)؛ ۶. ئیلان (مار)؛ ۷. یونت (اسب)؛ ۸. قوی (گوسفند)؛ ۹. بیجین (میمون)؛ ۱۰. تخاقوی (مرغ خانگی)؛ ۱۱. ایت (سگ)؛ ۱۲. تونگوز (خوک). نبئی، ابوالفضل.

- (۱۳۶۵). *تقویم و تقویم‌نگاری در تاریخ*. مشهد: آستان قدس رضوی، صص ۸۱-۹۷.
۷. [مُ زَ وَ ر] مزوره مؤنث مزور. (لغتنامه دهخدا، ذیل واژگان مزوره، مزوره، مزور)
۸. تریاقات، جمع تریاق، معرب تریاک؛ معجونی مرکب از داروهای مسکن و مخدر که به عنوان ضد دردها و سموم به کار می‌رفته است. (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه تریاق)
۹. جوارشات، جمع جوارش، معرب گوارش؛ ترکیبی است که جهت هضم طعام خورند. (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه جوارش)
۱۰. معاجین، جمع معجون؛ به اصطلاح اطباء، ادویه‌ای از چند سائیده که به شهد یا قوام قند آمیخته باشد، خواه خوشمزه باشد یا تلخ. (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه معجون)
۱۱. سفوفات، جمع سفوف؛ هر نوع داروی خشک که به صورت گرد باشد. (فرهنگ بزرگ سخن، ذیل واژه سفوف)

از آن‌جا که داروهای گیاهی در اسناد مذکور، به خط دشوار دیوانی نگارش یافته، خواندن آن‌ها دشوار است. با مراجعه به منابع از جمله عقیلی خراسانی. (۱۳۵۵). *مخزن‌الادویه*، تهران: بی‌نا؛ مؤمن حسینی طبیب، محمد. (۱۳۳۸). *تحفه حکیم مؤمن*. تهران: کتابفروشی مصطفوی، و فرهنگ‌های لغت از جمله *لغتنامه دهخدا*، سعی گردیده تا اسامی داروها صحیح خوانده و بازنویسی شوند.

کتابنامه:

- الگود، سیریل. (۱۳۵۷). *طب در دوره صفویه*. محسن جاویدان (مترجم). تهران: دانشگاه تهران.
- بسطامی، نوروزعلی. (۱۳۱۵ق). *فردوس التواریخ*. بی‌جا: چاپ سنگی).
- ترکمان، اسکندر بیگ. (۱۳۸۲). *تاریخ عالم‌آرای عباسی*. (ج ۱). ایرج افشار (کوششگر). تهران: امیرکبیر.